

УДК 821.161.2.09

Р. П. Ткаченко

**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ТОПОГРАФІЯ КИЄВА У РОМАНІ
І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО „ХМАРИ”**

У спогадах Д. Лихачова є розділ, що має назву „Про інтелектуальну топографію Петербурга”. Назва розділу становить прецедент для розгортання гуманітарних досліджень у новому напрямку, адже кожне велике місто, мабуть, володіє власною інтелектуальною топографією. Йдеться про топографію, позначену проявами інтелектуального життя, академічного і неакадемічного, офіційного, неофіційного, напівлегального, нелегального. Причому така топографія більше стосується історії повсякденності, тому що значну частину інтелектуального життя не документовано, наприклад, у принагідних розмовах, в товариствах, гуртках, на вечірках, зібраннях. Наразі історик мусить звертатися, у першу чергу, до щоденників і мемуарів. Натомість інтелектуальна топографія міста у художньому творі – реальність вельми специфічна і не тотожна історичній. Навіть у текстах письменників-реалістів вона підкоряється автору і є похідною від інтересів, смаків, переконань героя. Це середовище, яке потрібне для того, щоб мотивувати вчинки героїв.

„Інтелектуальну історію Києва, – пише І. Булкина, – не зібрано і не написано, – боюсь, що не тільки новітню, але й історію в звичному розумінні, історію століття минулого й позаминулого” [1]. З погляду історика, вона описує предмет дослідження наступним чином: „де збирались, що говорили, кого слухали люди, які так або інакше визначали собою культурну сутність нашого міста” [1]. Мабуть, ще більше підстав твердити про нерозробленість інтелектуальної топографії українських міст в художній прозі, де місце зустрічей і характер розмов персонажів говорять не тільки про культурне ество міст. Завдяки мистецтву узагальнень і натяків письменник, відтворюючи локальний часопростір, може мати на увазі країну в цілому або лише внутрішній світ персонажа. Висновки тут слід узгоджувати з особливостями авторського художнього світу.

Наша мета – окреслити інтелектуальну топографію Києва з погляду автора і героїв роману „Хмари”. Усвідомлюємо, що в такому разі це буде лише частина історичної реальності, авторська модель, художній міф. Історична реальність є багатшою на факти у цьому сенсі, але менш упорядкована, позбавлена провіденціалізму, мистецької „телеології”. Роман засновується на історичних фактах, однак те, що він замовчує, теж свого роду повідомлення і оцінка. І все-таки воліємо акцентувати на літературознавчому спрямуванні дослідження й історичний контекст враховуємо мінімально.

Роман „Хмари” охоплює період 40 – п.60 рр. XIX ст. Дія більшої частини твору відбувається у Києві. Персонажі роману є виразно україноцентричною, навіть тою мірою, що доречним буде жанрове означення „ідеологічний роман”. Персонажів можна спрощено поділити на 1) українофілів, 2) байдужих до української справи, 3) русифікаторів, а інтелектуальну атмосферу міста – на українську та неукраїнську. Інтелектуальна топографія визначається ідеологічною схемою. У поле зору героїв потрапляє тільки те, що суголосне їхнім інтересам і авторському задуму.

З-поміж топографічних об’єктів Києва у романі І. Нечуя-Левицького згадано Києво-Печерську лавру, Михайлівський монастир, церкву Св. Андрія Первозванного, Десятинну церкву, Братський монастир з Богоявленською церквою і Духовною академією, подільські фонтани, гімназії, навчальні пансіони для дівчат, Інститут шляхетних панянок, університет, Царський сад, Шато з літнім театром і рестораном, Хрещатик, Володимирська гірка з пам’ятником князю Володимиру, будинок професора Дашковича на Подолі, будинок Дуніна-Левченка на аристократичних Липках (Печерськ). Неважко помітити, що майже всі ці об’єкти знаходяться або на дніпровських пагорбах, або у прилеглих до Дніпра районах – Поділ, Печерськ. Свідомо чи несвідомо прозаїк вибирає у Києві краєвиди, де якомога менше трапляється міського антуражу. Урбаністичний пейзаж, до того ж русифікованого міста, не є для нього чимось таким, що може викликати естетичні переживання. Київ йому подобається там, де нагадує село. Місто ніби витіснило природу до берегів Дніпра, що слугує вододілом, метафізичним кордоном між селом і містом, природою і цивілізацією.

Власне інтелектуальна топографія роману – це навчальні заклади, приватні помешкання викладачів та студентів.

Найдетальніше описано навчання і побут студентів духовної академії. Згідно з даними С. Єфремова, напередодні вступу І. Нечуя-Левицького до Київської духовної академії (1861) там відбувся процес над фур’єристами, зокрема над майбутнім видатним філологом П. Житецьким [3, с. 15]. Разом з письменником вчилися історик української літератури, хрещений батько М. Булгакова М. Петров, відомий опісля філософ П. Ліницький. В автобіографічному листі до О. Огоновського прозаїк визнав, що наука в академії добре прислужилась йому для його літературного діла [3, с. 17]. Проте духовне життя академії у романі „Хмари” виглядає досить одноманітним: „Студенти того часу небагато виносили в голову, їх мисль була зоставлена сама для себе: її не ворушила суха схоластична академічна наука. На студентів більше мала впливу література, що заходила в академію збоку. Література та була великоруська і давала недобрий матеріал для просвіти мислі, бо була слов’янофільська. Воздвиженський, Дашкович і інші студенти почали втягувати в себе ту нездорову ретроградну мисль. Раціоналізм і заграничні книжки тоді не заходили в стіни Братського монастиря [10].

Негативну реакцію автора викликає схоластика і чужомовний дух освіти. Світські професори мають більший авторитет, ніж духовні. Все, що пов'язане з релігійною сферою, заслуговує на увагу письменника тільки з естетичного чи історичного погляду. Наприклад, мальовничі церкви над Дніпром поціновано передовсім як архітектурне диво і пам'ятки української історії. Українське минуле на противагу жалюгідній сьогочасності презентують портрети Петра Могили, Г. Кониського, Смотрицького, Д. Туптала, Гізеля на стінах екзаменаційної зали. Антиукраїнський дух панує і в Інституті шляхетних панночок. Українська культура для пані Турман не існує, директор інституту переконана, що провидіння покликало її сіяти культуру й цивілізацію серед дикунів. Між іншим, випускницею цього інституту була знаменита українська актриса Г. Затиркевич-Карпинська, але винятки тільки підтверджують правило: Інститут в Україні виховував зразкових громадян Російської імперії, духовних манкуртів, таких як Катерина Воздвиженська і Ольга Дашкович. Відомий цензор, колишній викладач Смольного інституту шляхетних панночок професор О. Нікітенко писав, що „вся система виховання и освіти в Смольному фальшива. Тут думають тільки про танці, про співи і про реверанси... У них не розвивають ні моральної сили, ні усвідомлення своїх сімейних і суспільних обов'язків. А поміж тим це матері прийдешнього покоління” [2, с. 57].

Велика кількість культурно-просвітніх, політичних, релігійно-філософських гуртків неофіційного характеру – прикметна особливість Російської імперії XIX ст. Вони розвинулись ніби всупереч жорсткій регламентації суспільно-політичного життя. Таким є культурницький гурток Павла Радюка. Одне з їхніх засідань відбувалось в старовинному домі на Липках у напівполонізованих, напіврусифікованих дідичів Дуніних-Левченків. За описуваними реаліями вгадується діяльність Старої Громади. Крім того, взаємини викладачів і студентів ще зберігали ознаки середньовічного цехового устрою: не професор допомагав студенту скласти іспити, а студент чи магістрант допомагав професору в його роботі, таким чином навчаючись. Значна частина роботи вченого XIX ст. проходила вдома за письмовим столом, і його учні перетворювались майже на членів сім'ї; семінари, дискусії, звіти – все в неофіційній обстановці. Таким бачимо і побут професора університету Дашковича. У його домі на Подолі поблизу Братського монастиря сходились Радюк та інші, щоб дискутувати про слов'янофілів чи обговорювати чергову літературну новинку; але на противагу зібранням на Липках у Дашковича домінує космополітична атмосфера. Як бачимо, українська інтелектуальна топографія міста зосереджується в приватних будинках, де виникають народницькі гуртки напівлегального характеру.

Визначальним для авторського задуму в романі „Хмари” вважаємо наскрізний мотив западання в землю, поглинання землею старої України, що при ближчому розгляді є не чим іншим, як мотивом

смерті культурних цінностей. Цей мотив сягає кульмінації у фіналі твору уві сні професора Дашковича, коли провалюються в безодню церкви, квітучі садки, гори – і все заливає чорна вода („чорне море”) непам’яті. Так само гине українська топографія Києва. Пейзажі поглинає урбаністичний простір, старі церкви і будинки руйнуються. Таким чином у просторі художнього міфу велика вода ділить світ як на природу і цивілізацію, так і на минуле й сьогочасне. Дніпро тече ніби з минулого в сучасне. У минулому – царство природи і джерела культури. Сучасність презентує безлика цивілізації.

У сьогочасності роману І. Нечуя-Левицького інтелектуальної України майже не існує. Письменникові можна було б приписати народницький пасеїзм, якби не активність Павла Радюка. Радюк пропонує програму розбудови української інтелектуальної топографії Києва: створення недільних шкіл, народного театру, видавництва, історичного музею тощо. У перспективі йшлося про розбудову інтелектуальної топографії України.

Список використаної літератури

1. Булкина И. Заметки к интеллектуальной топографии Киева [Електронний ресурс] / Инна Булкина. – Режим доступу: <http://www.polit.ua/story/intellektualnaya-topografiya-kieva>. **2. Егоров С. Ф.** К.Д.Ушинский. Книга для учащихся / С.Ф.Егоров. – М.: Просвещение, 1977. – 143 с. **3. Єфремов С.** Іван Нечуй-Левицький [Електронний ресурс] / Сергій Єфремов. – Торонто – Філядельфія: Електронне видання видавництва МОСТИ, www.mosty.homepage.com, 2000. – 72 с.

Ткаченко Р. П. Інтелектуальна топографія Києва у романі І.Нечуя-Левицького „Хмари”

Стаття присвячена особливостям художньої топографії образу Києва з погляду інтелектуального життя міста у романі І.Нечуя-Левицького „Хмари”. Інтелектуальна топографія Києва залишається мало розробленою темою як в історичному, так і в літературознавчому сенсі. Нашою метою є реконструкція авторського художнього міфу Києва середини ХІХ ст. Художній світ роману виразно ідеологічний. Через те інтелектуальну атмосферу міста можна поділити на українську і неукраїнську. Особливе місце в топографії роману посідає природа. Письменник мало цікавиться суто урбаністичним пейзажем, русифіковане місто йому чуже. Власне інтелектуальна топографія роману – це навчальні заклади, приватні помешкання викладачів та студентів. Духовна академія, університет, інститут шляхетних панночок слугують справі денаціоналізації українців. Тому українська інтелектуальна топографія міста зосереджується в приватних помешканнях, де виникають народницькі гуртки напівлегального характеру.

У сьогочасності роману І.Нечуя-Левицького інтелектуальної України майже не існує. Письменникові можна було б приписати народницький пасеїзм, якби не активність Павла Радюка. Радюк пропонує програму розбудови української інтелектуальної топографії Києва: створення недільних шкіл, народного театру, видавництва, історичного музею тощо. У перспективі йшлося про розбудову інтелектуальної топографії України.

Ключові слова: топографія, роман, місто, інтелектуальна атмосфера, ідеологія.

Ткаченко Р. П. Интеллектуальная топография Киева в романе И. Нечуя-Левицкого „Тучи”

Стаття посвящена особенностям художественной топографии Киева с точки зрения интеллектуальной жизни города в романе И.Нечуя-Левицкого „Тучи”. Интеллектуальная топография Киева остается мало изученной темой, как в историческом, так и в литературоведческом смысле. Наша цель – реконструкция авторского художественного мифа Киева середины XIX века. Художественный мир романа выразительно идеологический. Поэтому интеллектуальную атмосферу города можно разделить на украинскую и неукраинскую. Особенное место в топографии романа занимает природа. Писатель мало интересуется подлинно урбанистическим пейзажем, русифицированный город ему чужд. Собственно интеллектуальная топография романа – это учебные заведения, частные квартиры преподавателей и студентов. Духовная академия, университет, институт благородных девиц служат делу денационализации украинцев. Поэтому украинская интеллектуальная топография города сосредотачивается в частных домах, где возникают народнические кружки полулегального характера.

Ключевые слова: топография, роман, интеллектуальная атмосфера, идеология.

Tkachenko R. P. Intellectual Topography of Kyiv in the Novel „Clouds” by I. Nechuy-Levytsky

The article is devoted to the features of artistic topography of Kyiv from point of intellectual life of city in the novel „Clouds” by I.Nechuy-Levytsky. The intellectual topography of Kyiv remains the small studied theme, both in history, and in study sense of literature. Our purpose – to reconstruct author artistic myth of Kiev middles of XIX age. The artistic world of novel is distinctly ideological. Therefore the intellectual atmosphere of city can be divided on Ukrainian and UnUkrainian. Special seat in the topography of novel is taken by nature. The writer is small interested in an urbanism landscape, a denationalized city to him is alien. Actually the intellectual topography of novel is educational establishments, private apartments of teachers and students. Spiritual academy, university, institute of noble girls serves in the matter of denationalization of Ukrainians. Therefore the

Ukrainian intellectual topography of city is concentrated in private houses, where the populist groups of illegal character are.

In the novel by I.Nechuy-Levytsky intellectual Ukraine does not exist almost. The writer can be named passeist, if no activity of Paulo Radyuk. Radyuk offers the program of alteration of the Ukrainian intellectual topography of Kyiv: creation of schools, folk theatres, publishing house, history museum and others like that. In a prospect the speech went about alteration of intellectual topography of Ukraine.

Key words: topography, novel, intellectual atmosphere, ideology.

Стаття надійшла до редакції 2.09.2013 р.

Прийнято до друку 27.09.13 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Гуляк А. Б.

821.161.2 – 3.09 – 055.2’ „199”

О. С. Фетісова

МІФОПОЕТИКА ОБРАЗУ МІСТА В РОМАНАХ ЛАДИ ЛУЗІНОЇ ЦИКЛУ „КИЇВСЬКІ ВІДЬМИ”

Суспільно-історичний розвиток зі зростанням мегаполісів, глобалізацією, технократією, комерціалізацією та потребою осягнення буття людини в умовах міста викликав пильний інтерес філософів до проблеми урбаністичної культури, зокрема літератури. Кардинальні зміни українського суспільства сформували новий тип літературного героя, який намагається осягнути принципи взаємодії „місто – урбанізація – людина”, вижити та сформувати своє „я” в умовах міської ціннісної системи. Як зазначає В. Фоменко, „урбаністична культура – особливий спосіб життя великих соціальних груп, в основі якого лежать засоби виробництва та пов’язані із ним види діяльності, упорядкування стосунків в урбанізованому соціумі, особливості менталітету, рівень знань, мораль, мистецтво, релігія, право тощо. Тому цілком закономірно, що урбаністична література – переміщення світоглядних позицій письменників у місто, урбанізований соціум, які виступають у творах генератором історичного та цивілізаційного розвитку людини та суспільства” [1, с. 200]. В українській літературі теми урбаністики торкалися І. Франко („Борислав сміється”), В. Підмогильний („Місто”), В. Домонтович („Без ґрунту”), В. Винниченко („Кирпатий Мефістофель”), Ю. Андрухович („Московіада”), А. Дністровий („Пацики”), О. Ірванець („Рівне/Ровно”) та інші. Різні аспекти проблеми міста і людини представлені в працях Л. Андрєєва, М. Бютора, В. Глазичева, В. Заманської, О. Лановенко, О. Петровської, В. Фоменко, М. Ямпольського та інших.